

Dr. sc. Ana Šverko
Institut za povijest umjetnosti
Centar Cvito Fisković
Split
asverko@ipu.hr

ARHITEKTONSKI PROJEKTI ANTONIJA NOALEA ZA OBITELJ GARAGNIN U TROGIRU: KUĆA ZA SIROMAHA KAO PROJEKTNI ZADATAK

Oko godine 1800. obitelj Garagnin pokrenula je organizaciju obiteljskih posjeda u okolici Trogira u skladu s tadašnjom europskom fiziokratskom praksom. Da bi podigli građevine na imanjima angažirali su čuvene talijanske klasicističke arhitekte. Narudžbe Garagninovih bile su u rasponu od plemićke vile do kuće za *pisnente* – težake bez prava, zemlje i imovine (*pisnente* = *poco più che niente*). Od Antonija Noalea iz Padove naručili su projekte malih kuća za kolone – težake koji su obrađivali posjednikova polja i potom prema ugovoru dijelili dobit, programatski skromne poput kuća za *pisnente*, a pritom oblikovane prema univerzalnim klasičnim kanonima. Članak se temelji na Noaleovim nacrtima za Garagninove koji ujedno predstavljaju njegov jedini dosad poznati angažman na hrvatskoj obali Jadrana. U radu se ističe prosvjetiteljski stav prema kojemu, po prvi put u povijesti arhitekture, svi projektni zadaci postaju jednako vrijedni. Kvaliteta arhitekture počinje se vrednovati po prikladnosti i prepoznatljivosti karaktera građevine.

Ključne riječi: Antonio Noale; Ivan Luka Garagnin; Francesco Milizia; Claude-Nicolas Ledoux; fiziokratizam; klasicizam; kolonska kuća; ruralna arhitektura; Trogir

U prvoj od planiranih deset knjiga pod zajedničkim naslovom *Ekonomsko-politička razmišljanja o Dalmaciji*, objavljenoj godine 1806., Ivan Luka Garagnin (1764-1841), istaknuti dalmatinski prosvjetitelj i fiziokrat, primjećuje da „na pro-

storu od 200 milja od Nina do Knina, odatle do Imotskog, pa čak i do Neretve [...] nećeš zapaziti ni jednu dobro organiziranu kolonsku kuću, a gotovo je nemoguće naići na dobru štalu.“¹

Luka Garagnin potomak je jedne od najistaknutijih dalmatinskih trgovačkih i zemljoposjedničkih obitelji toga vremena, koja je u Trogir došla iz Venecije krajem 16. stoljeća. Garagninovi su u Dalmaciji stekli plemstvo i postali utjecajni u intelektualnom, kulturnom i gospodarskom životu. Obitelj je ostala društveno i poslovno vezana s Italijom, napose Venecijom.² Kao član svih triju dalmatinskih gospodarskih akademija i sličnih inozemnih društava, Luka Garagnin je usmjerio znanstvene interese prema organizaciji i oblikovanju oglednih gospodarstava. Fiziokratske ideje, po kojima je poljoprivreda bit razvoja, a prirodni zakon upravlja gospodarskim i društvenim ponašanjem, iznosio je na predavanjima u gospodarskim akademijama i društvima, znanstvenim studijama, korespondenciji s uvažanim znanstvenicima, a ostvarivao na obiteljskim imanjima. Naročitu pažnju posvetio je gospodarstvima u Divuljama i u Planom – jednom tik uz more, a drugom na brdskom području – smještenima na idealnoj udaljenosti od stambene palače Garagninovih u Trogiru.³

Poljoprivreda u Dalmaciji temeljila se, kao i u Italiji i drugim europskim zemljama, na kolonatskim odnosima.⁴ Prema fiziokratima, društveno se bogatstvo

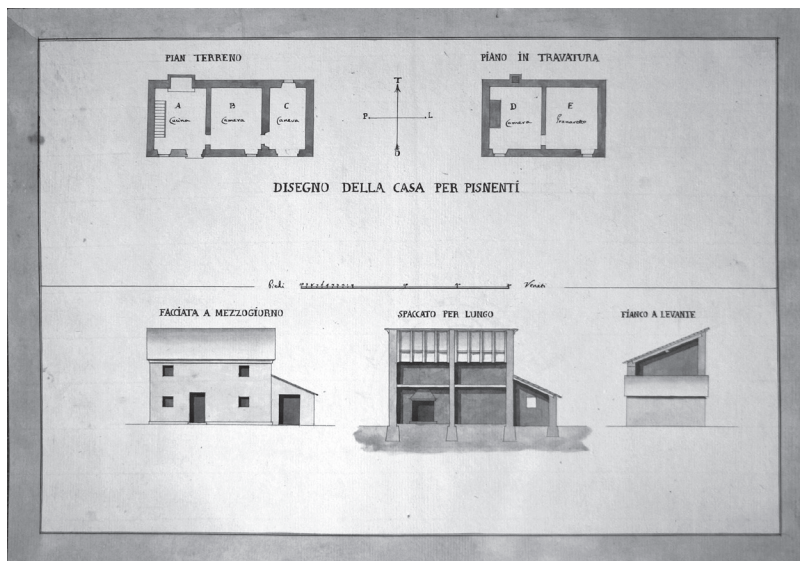
¹ Ivan Luka Garagnin, *Reforma Dalmacije / Ekonomsko – politička razmišljanja*, Zagreb 2004., str. 101. O Ivanu Luki, skraćeno: Luki Garagninu, o njegovu djelovanju i o obitelji Garagnin vidi u istoj knjizi predgovor Danice Božić-Bužančić, str. 11-49, u kojemu navodi i bibliografiju Luke Garagnina.

² Garagninovi su radi čestih boravaka u Veneciji imali u zakupu kuću, vidi: Stanko Piplović, „Zakup kuće u Veneciji od strane braće Garagnin“ u: *Grada i prilozima za povijest Dalmacije*, Split 1977., str. 249-252.

³ Garagninovi su stanovali u Trogiru pa im je stoga bilo važno da njihovi glavni posjedi ne budu predaleko od obiteljske rezidencije. U Divuljama su planirali neopaladijsku vilu u središtu imanja, koja je imala prostorije predviđene za duži boravak obitelji izvan grada. O smještaju ladanjskih kuća u odnosu prema gradskim rezidencijama piše Francesco Milizia, *Principi di Architettura Civile*, Milano 1847., 2. dio, str. 281: „[...] Grade se ili na maloj udaljenosti od grada kako bi se gradske navike prenijele uz malo napora, ili na većim udaljenostima gdje se posjeduju imanja i gdje se odlazi na ladanje. Treba izbjegavati preveć udaljena mjesta kako se ne bi izložili sjeti ili poteškoćama oko nabavki. Valja odabrati srednju udaljenost od naselja te blizinu drugih ladanjskih kuća sličnog značaja; daleko od onih s odveć boljim uvjetima, kako se ne bi opekli poput Merkura radi prevelike blizine suncu. [...]“ O životnom stilu Garagninovih i općenito o trogirskoj svakodnevici u to vrijeme vidi: Fani Celio Cega, *Svakidašnji život grada Trogira od sredine 18. do sredine 19. stoljeća*, Split 2005. O organizaciji imanja Garagninovih u Divuljama vidi: Ana Šverko, „*Ferme ornée* Garagninovih u Divuljama kod Trogira“ u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 33, Zagreb 2009., str. 217-226. Na tom su imanju oranice, vinogradi, maslinici, livade, povrtnjaci, rasadnici, šumica, staze, građevine bili organizirani u promišljenom balansu između korisnosti i užitka te između slobodnog, tzv. engleskog vrtnog stila i geometrijske razdiobe terena.

⁴ Vidi: Ivan Luka Garagnin (bilj. 1), str. 138-150. U Katastru općine Trogir, uz katastarske mape iz godine 1830. te upisnike čestica iz 1831., nalazi se i Izvješće porezne procjene iz godine 1840. (*Operato dell'estimo censuario della Città e comune di Traù – 1840*), u kojemu pod naslovom *Vincoli delle proprietà e numero delle possessioni* stoji opis kolonatskih odnosa na trogirskom području: *Non vi passa differenza sulla qualità di fondi che vengono coltivati dai possidenti medesimi, per proprio conto da quelli che vengono concessi a colonia poichè tante i campi, che le vigne ed olivi si coltivano in un ed altro modo.*

u procesu materijalne proizvodnje povećava jedino u poljoprivredi.⁵ Taj čisti proizvod, odnosno višak proizvoda (*produit net*) tumačili su kao dar prirode, kao razliku između uložених sredstava i rezultata proizvodnje. Francuskom i dijelovima Italije u 18. stoljeću dominirao je model *mezzadria* – model koji se pojavio u 16. stoljeću, a podrazumijevao je da težaci - koloni (*colono*, *mezzadro*) žive i rade na imanjima i prema dogovoru dijele s vlasnikom (*padrone*) troškove i plodove zemlje i rada na gospodarstvu.⁶

Slika 1. *Casa per pisnenti*, kuća za težake bez prava, zemlje i imovine. Garagninovi su za svoja imanja naručili projekt čak i ovako skromne građevine. (Muzej grada Trogira)

Siano poi terreni condotti dai contadini, o concessi dai proprietari a colonia, o lavorati per conto proprio sono tutti liberi disgiunti da qualunque vincolo. / A fronte di questa libera proprietà vi regna tuttavia tra il colono ed il proprietario una certa connessione dipendente dall'aver questo concesso a quello un terreno incolto da sidursi dal colono a coltura, e da piantarsi de viti ed olivi, durante la di una vitalità non possono essere svincolati dalla colonia senza compensazione dei fatti miglioramenti da constatarsi e fuori de casi di abbandonata coltivazione. Coll'impianto degli olivi la colonia diviene in certo modo perpetuata. / Le Condizioni coloniche non hanno un sistema costante ed uniforme esse dispendono dalla intelligenza dei contraenti, dalla qualità del terreno più e meno difficile da svegrarsi, ed a con servarsi, e consistano nella metà nel terzo, nel quarto, quinto, sesto, e perfino ottimo del frutto al padrone. / Il territorio dei singoli Comuni del Distretto, è diviso in più proprietari e coloni, e perciò non vi sono estesse possessioni. (Državni arhiv Split, Arhiva mapa za Istru i Dalmaciju (=DAS, AMID), kutija 659).

⁵ Ivan Luka Garagnin (bilj 1.), str. 164, takav fiziokratski stav iznosi u zaključku knjige: „[...] Može li sama poljoprivreda biti dostatna za opstanak ljudi? Odgovor je da [...]”

⁶ Claudia Lazzaro, „Rustic Country House to Refined Farmhouse: The Evolution and Migration of an Architectural Form“ u: *Journal of the Society of Architectural Historians*, 44 (4), 1985., str. 360., Christopher F. Black, *Early modern Italy: a social history*, London 2001., str. 43-62.

Modelu *mezzadria* pripada arhitektonski tip kolonske kuće. U knjizi *Ekonomsko-politička razmišljanja...*, poglavlju VI.1. pod naslovom „Svaki posjed zahtijeva seosku kuću“ Luka Garagnin kaže: „[...] Autori koji su pisali o ratarstvu ... iznijeli su, kao na dlanu, činjenice koje svjedoče da poljoprivreda neće doživjeti preporod sve dok se ne samo onaj koji obrađuje zemlju, već i sam vlasnik ne nastani na selu. Da bi bila plodna, zemlja traži ljubav čovjeka koji je obrađuje i posjeduje. [...]“⁷ Kolonska se kuća specifično razvila u razdoblju prosvjetiteljstva upravo s polazištem u tome da težak s obitelji živi i radi na imanju u kući u kojoj je jedan dio prostorija rezerviran za povremeni boravak zemljoposjednika, inače nastanjenog u gradu. Već prema potrebi, posjednici su podizali nastambe za siromašne nadničare bez prava, zemlje i imovine (*pisnenti*) na rubovima većih imanja i skromne kolonske kuće za samu obitelj kolona.⁸

Slika 2 a b. Gospodarske građevine s otvorenim trijemom nalaze se u lokalnoj tradiciji Veneta, a u renesansi je započelo klasiciziranje tih postojećih ruralnih tipova građevina za potrebe oblikovanja gospodskih vila.

(a: gospodarstvo na području Veneta; b: A. Palladio: *barchessa* vile Barbaro)

I sam je Palladio u svojim vilama na području Veneta sjedinio različite potrebe gospodarstva u jedinstvenom graditeljskom sklopu, slijedom jasne hijerarhije između središnjeg volumena namijenjenog gospodararu (*casa del padrone*) i gospo-

⁷ Ivan Luka Garagnin (bilj 1.), str. 122.

⁸ *Pisnente* je prema Giuseppe Boerio, *Dizionario del dialetto veneziano*, (Venecija 1856., str. 513), siromašni nadničar bez zemlje i imovine. O *pisnentima* i *massarima* (*mezzadri*) i njihovim kućama vidi: Agostino Fappani, *Della coltivazione dei due territorj di Mestre e Noale nell'antica provincia di Treviso – memoria* (ur. Danilo Zanlorenzi), Gruppo Studi e Ricerche Storiche Maerne, Venecija 2005.

darskih krila vile. Dok se u oblikovanju središnjeg volumena referirao na antičke hramove, gospodarska je krila oblikovao kao klasicizirani tip *barchesse* – ruralne građevine tipične za područje Veneta.⁹ U klasicizmu se, pak, interakcija tradicije s elementima klasične arhitekture očituje i u projektima samih ruralnih kuća koje su prizivale renesansne modele.¹⁰

Luka Garagnin imao je viziju Dalmacije čiji bi se prosperitet temeljio na snažnoj i modernoj poljoprivredi. U *Ekonomsko-političkim razmišljanjima...* ponudio je prijedlog reforme zakona kako bi unaprijedio kolonatske odnose i poboljšao agrarnu produktivnost. Analogno tome, obiteljske je posjede kanio organizirati i oblikovati kao ogledne primjere koji bi izražavali njegov prosvjetiteljski horizont i fiziokratski stav. Talijanske je primjere dobro poznao i odabrao za model, kako u ekonomskoj politici i agrikulturi, tako i u arhitekturi.¹¹ Da bi na imanjima podigao pripadne građevine različitog karaktera angažirao je ugledne talijanske klasicističke arhitekte; među njima Giannantonija Selvu iz Venecije i njegova sljedbenika Antonija Noalea iz Padove.¹²

Praćenje Selvinog stvaralačkog procesa, kroz sačuvana pisma i skice koje vode do idejnih rješenja, otkrilo ga je kao arhitekta koji pokušava spoznati i potom izraziti značenje građevine i kao onoga koji vjeruje u važnost oblikovanja prostora za ljudsku ugodu i sreću. I dok je rad Giannantonija Selve za Garagninove dobrim dijelom obrađen, Noaleov je angažman i doprinos ostao zaboravljen.¹³

Antonio Noale (1776-1837) bio je učenik opata Domenica Cerata (1720-1792), sljedbenika tradicije Palladija i Scamozzija, kojega je nakon smrti naslijedio nje-

⁹ Martin Kubelik, „Palladio's Villas in the Tradition of the Veneto Farm“ u: *Assemblage* 1, 1986., str. 90-115. Za definiciju *barchesse* vidi i: Giuseppe Boerio (bilj. 8), str. 64.

¹⁰ Claudio Lazzaro (bilj. 6), str. 346-367.

¹¹ Ivan Luka Garagnin (bilj. 1), str. 148, Ljerka Šimunković - Miroslav Rožman, „Projekt I. L. Garagnina za osnutak agrarnih škola u Dalmaciji“ u: *Francuska i Jadran (1806.-1814.) / III. međunarodni znanstveni skup*, Split 2008., str. 169-180.

¹² Rad Giannantonija Selve u Dalmaciji prvi se put spominje u promemoriji Dominika Garagnina, Lukinog starijeg brata, iz godine 1799., a posljednje sačuvano pismo na tu temu je Selvino pismo upućeno Luki Garagninu, iz godine 1810. Selva intenzivno projektira za obitelj Garagnin u razdoblju od godine 1800. do 1806. U Veneciji je to razdoblje upravo nakon gubitka neovisnosti Mletačke republike, koju je Napoleon osvojio u svibnju 1797., na samom početku svoje vladavine. Napoleon je Selvu angažirao u Veneciji kao izvršitelja svoje urbane politike, pa su vjerojatno zahtjevni radovi u Veneciji razlog što je njegova suradnja s Garagninovima jenjala. Na Selvino djelovanje u Dalmaciji pozornost je skrenuo članak: Stanko Piplović, „Arhitekt Giannantonio Selva i klasicizam u Dalmaciji“ u: *Peristil* 18-19, Zagreb 1975/76., str. 117-128. Autorica ovog teksta je Selvin rad u Dalmaciji cjelovito obradila u doktorskoj disertaciji: *Arhitektonski projekti Giannantonija Selve u Dalmaciji u razdoblju klasicizma*, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2011.

¹³ Analiza Noaleovih projekata iz arhive Garagninovih najavljena je u članku Ana Šverko, „Prilozi trogirskoj klasicističkoj arhitekturi“ u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 42, Split, 2005-07., str. 409, 433-434.

gov učenik Daniele Danieletti.¹⁴ Cerato je godine 1771. otvorio školu arhitekture (*Scuola Pratica d'Architettura*) pri padovanskom sveučilištu, s ciljem da formalizira obrazovanje zidara, stolara i kamenoklesara, a 1782. proširio program na poznavanje lijepih umjetnosti, mjerenje, izradu troškovnika itd. Škola je bila u *La Specoli* - zvjezdarnici koju je projektirao Cerato (unutar najvišeg tornja padovanskog kaštela iz godine 1242.) do 1807., kada ju je austrijska uprava pripojila Odjelu fizike i matematike na padovanskom sveučilištu. Godine 1818/19. Danielettija je na Katedri arhitekture i crtanja naslijedio Antonio Noale.¹⁵ Noale je mnogo pisao, a njegovu knjigu *Dell'antichissimo tempio scoperto in Padova negli anni MDCCCXII e MDCCCXIX / illustrazione archeologica di Antonio Noale ingegnere e professore supplente di arcitettura e disegno nell'imp. Reg. Università di Padova* (Padova 1827) nalazimo u nekadašnjoj biblioteci Garagninovich.¹⁶ Od Noaleovih arhitektonskih realizacija ističu se staklenik u botaničkom vrtu u Padovi, vila Gallarati-Scotti u Fontanivi čiji park je projektirao Selvin učenik Giuseppe Japelli, palače Salom i Sinigaglia (Verza) u Padovi, radovi na glavnom oltaru padovanske bazilike Santa Maria del Carmine.¹⁷

I Selva i Noale su za Garagninove projektirali kolonske kuće. No dok je Selva svoj inicijalni projekt kolonske kuće s dijelom za vlasnika i za obitelj kolona, slijedom zahtjeva naručitelja, razvio do neopaladijanske vile, Antonio Noale je s jednakom pažnjom projektirao varijante skromne građevine za samu obitelj ko-

¹⁴ Domenico Cerato je autor knjige koja je njegovim studentima služila kao udžbenik: *Nuovo metodo per disegnare li cinque ordini di architettura civile conforme le regole di Andrea Palladio e Vincenzo Scamozzi*, Padova 1784. O Ceratu vidi: Manlio Brusatin, *Venezia nel settecento / stato, architettura, territorio*, Torino 1980, str. 271-274; Marc J. Neveu, „Architectural Lessons of Carlo Lodoli (1690-1761): Indole of Material and of Self“, doktorska disertacija, McGill University, Montréal, 2005, str. 7-10. Cerato i Danieletti su sudjelovali na natječaju za izgradnju venecijanskog kazališta La Fenice, na kojemu je pobijedio Selva, vidi: Manlio Brusatin, Giuseppe Pavanello, Cesare de Michelis, *Il Teatro La Fenice*, Venecija 1987., Maria Teresa Muraro, *Gran Teatro La Fenice*, Venecija 1996.

¹⁵ Noale je diplomirao godine 1800., a 1805. je izabran za dopunskog člana Uprave za zaštitu šuma i ruda (*Conservatorio boschi et miniere*) za administrativno-teritorijalno područje Brenta (današnja pokrajna Padova). Godine 1808. postao je član Uresnog povjerenstva za Padovu, a 1810. civilni inženjer, vidi: Napoleone Petrucci, *Biografia degli artisti Padovani*, Padova 1858., str. 206-207. Daniele Danieletti, inače Selvin prijatelj, autor je udžbenika *Elementi d'architettura civile* (Padova 1791.). O Noaleu, Ceratu i Danielettiju vidi više: Giuliana Mazzi, „L'Università di Padova e la formazione professionale la cultura architettonica nell'età della restaurazione“, Stefano Zaggia, „La formazione degli ingegneri in area Veneta: esperienze didattiche e abilitazione alla professione“, Martina Frank, „Per una storia dell'Università di Padova: I progetti per una nuova sede e la vicenda di un concorso“ u: *La cultura architettonica nell'età della restaurazione* (ur. Giuliana Ricci / Giovanna D'Amia), Milano 2002., str. 169-175; 192; 206-207.

¹⁶ Muzej grada Trogira, Knjižnica Garagnin-Fanfogna (=MGT, KGF), sign. III g 4.

¹⁷ U knjizi *L'Orto botanico di Padova nell'anno 1842*, Padova 1842., str. 36-37, Robert Visiani piše o staklenicima koje je Noale konstruirao „con molta intelligenza“. Robert Visiani (Šibenik 1800 – Padova 1878) bio je čuveni botaničar i zaslužan dugogodišnji ravnatelj botaničkog vrta u Padovi (od 1837. do 1878). Autor je grandioznog djela *Flora Dalmatica*, u tri toma, izdanog u Leipzigu 1842 - 1852. Sahranjen je u Šibeniku.

lona.¹⁸ Obojica su se svakom projektu posvetila tragajući za skladom funkcije i forme, shodno razdoblju u kojemu se arhitektonski zadaci više ne vrednuju prema raskoši, već po prikladnosti i po prepoznatljivosti karaktera građevine.

Gospodarske kuće i njihovi korisnici u viziji Luke Garagnina

Napredak zaostale dalmatinske poljoprivrede Luka Garagnin je, kako je već spomenuto, nalazio u temeljitoj izmjeni postojećih zakona. Težio je otvaranju slobodne trgovine privatnim, državnim i zajedničkim zemljištem. Sjedinjenje rascjepkanih posjeda, koje bi slobodna trgovina omogućila, držao je ključnim korakom u procesu uspostave moderne poljoprivrede. O tome u svojoj knjizi kaže: „[...] Kad je zemlja toliko puta dijeljena da više ni deset čestica nije dovoljno za život samo jedne obitelji, kad su mnoge u siromaštvu i na ivici gladi unatoč činjenici da posjeduju i po stotinu dijelova, kad ni na jednom posjedu nema nastambi za seljake, kad je težak prisiljen živjeti u gradu ili u selu tako da do nekih svojih polja mora prevaliti šest ili čak osam milja [...] kao što veliki posjedi uništavaju poljoprivredu, jednako tako, ako ne i više, pretjerano dijeljenje sprečava njen napredak. [...]“¹⁹

S druge strane, Luka Garagnin se oštro protivio težnji zakonodavca za grupiranjem kuća u silom stvorena sela. Smatrao je upravo raštrkanost kuća po središtima sjedinjenih imanja drugim preduvjetom za racionalnu i kvalitetnu obradu zemlje.²⁰ U prilog tome, on u istoj knjizi nastavlja: „[...] Bez kuće za kolona nemoguće je zgrabiti svaku zgodnu priliku za rad, voditi računa o vremenu, protjerati lijenost i pribaviti obilje gnojiva. Ali ondje gdje veličina imanja ne prelazi jedan ili dva jugera, gdje mnogi svoj posjed mjere tek u bijednim četvrtinama a sjedinjenje deset kanapa izaziva zavist cijelog susjedstva jer je posjed veći od toga jednostavno nezamisliv, ondje gdje nikakva ekonomska računica ne može opravdati podizanje bilo kakve građevine, ne možemo očekivati napredak. [...]“²¹ Da bi se prostor uopće mogao strukturirati prema mjeri idealne veličine pojedinačnih imanja, trebalo je poboljšati uvjete života u brdskim predjelima. Garagnin je poticao taj

¹⁸ O tom Selvinom projektu za Garagninove vidi: Ana Šverko - Karin Šerman, „Projekti Giannantonija Selve za imanje obitelji Garagnin u Divuljama pokraj Trogira; Od kolonske kuće do vile“ u *Prostor, znanstveni časopis za arhitekturu i urbanizam* 19, 2 (42), Zagreb 2011., str. 336-349.

¹⁹ Ivan Luka Garagnin (bilj. 1), str. 132.

²⁰ Isti (bilj. 1), str. 124: „[...] Nastojmo, dakle, oživjeti tu veliku hraniteljicu i napustimo opasan i nastran cilj da sela stvaramo silom. O naprednosti sela ovisit će da li će obrtnik i trgovac odlučiti da tu trajno ostanu: prvi da zemljoradniku daje oruđe, odjeću i namještaj te da za njega i njegove životinje gradi nastambe, a drugi da primi višak njegovih plodova i u zamjenu mu ponudi potrebne proizvode i trgovačku robu. Tamo gdje se nastane ta dva staleža, malo po malo niknut će velika sela bez potrebe da se siromašni odvlače iz svojih prirodnih prebivališta [...]“

²¹ Isti (bilj. 1), str. 132-133.

proces koji bi proširio površinu potrebnu za organizaciju cjelovitih gospodarstava i tako ispunio uvjete za racionalno podizanje ruralnih građevina.²² Grupirajući posjede i podižući gospodarske građevine na brdskom području Plano, Luka Garagnin je vlastitim primjerom ukazivao na praktičnu primjenu svojih prijedloga.

Po uzoru na talijanske zakone, Garagnin je želio uvesti pravo vlasnika „da po svojoj volji otpusti kolona uz prethodnu plaću za sve što je ovaj uradio na dobrobit i korist imanja“²³. Bio je uvjeren da bi slobodna trgovina omogućila malim i velikim zemljoposjednicima da odaberu najdraže posjede i zaokruže čestice u kompaktnu cjelinu.²⁴ Otpuštenim kolonima s preostalim posjeda bi se, novcem dobivenim kao naknadom za poboljšanje tuđih terena za vrijeme kolonatskog odnosa otvorila mogućnost kupovine vlastite zemlje, što bi im omogućilo prijelaz u posjednički stalež. U Dalmaciji, u kojoj je bilo (ako se uzmu u obzir potencijali brdskih područja), mnogo više zemlje negoli težaka, u okolnostima slobodne trgovine zemljištem veći posjednici bi se itekako trudili zadržati kolone, „popustljivošću, čovječnim i prijaznim ophođenjem te nuđenjem pomoći: ne dakle silom, već interesom i naklonošću. Svaki vlasnik, prema svojim snagama, nastojat će poboljšati uvjete i tako se približiti onim seljacima koji su mu naklonjeni; rasporedivši ih po svojim zemljama, u svim će prigodama biti njihov pokrovitelj i zaštitnik“²⁵, zaključio je Luka Garagnin.

Uvid u upisnik čestica zemljišta općine Trogir iz godine 1831. kazuje nam da su Garagninovi na trogirskom području imali tada tridesetak kolona.²⁶ Obiteljske su zemlje bile grupirane na području Divulja i Planog. Uvid u pripadni upisnik čestica građevina, kao i u knjige troškova Garagninovih, svjedoče da su upravo tim imanjima posvetili najveću pažnju pa su na njima koncentrirali i građevine.²⁷ U obližnjem Kaštel Starom imali su ladanjsko-gospodarsku kuću, no u sklopu njihovih opsežnih planova organizacije obiteljskih gospodarstava, pokrenutih oko godine 1800., ulogu kuće u Kaštel Starom trebala je preuzeti neopa-

²² Isti (bilj. 1), str. 141: „Poljoprivreda nigdje tako ne cvate kao oko seoskih kuća, pod neposrednim nadzorom onoga koji se njome bavi. Međutim, pitam se da li će kod nas ikad procvasti poljoprivreda ako naši ratari ne prijeđu s plodne morske obale na nerodne vrhove brda? Vrijeme koje gubi idući od jednog do drugog mjesta, nedostatak zaklona za čovjeka i životinje, nemogućnosti skupljanja potrebnog gnojiva, opasnost da ostane bez voća i usjeva koji golicaju apetit lupeža, uz zablude i zastranjenja više suprotnih načina obrade, uzrok su zbog kojega naše zemlje ne pružaju ni polovicu od ploda koje bi davale kad bi budni vlasnik i ratar na njima stalno boravili.“

²³ Isti (bilj. 1), str. 148.

²⁴ Isti (bilj. 1), str. 136. Garagninov plan grupiranja posjeda počivao je u osnovi na sljedećim točkama: 1. Kad god je to moguće, uvećati imanje uz kuću ili najbolji posjed; 2. U slučaju da je riječ o jedinom posjedu, ne dopustiti provođenje promjena bez gospodareva pristanka; 3. Onima koji imaju zemlju na više položaja u istom selu, ako je to moguće, dopustiti da biraju mjesto okupljanja posjeda.

²⁵ Isti (bilj. 1), str. 150.

²⁶ DAS, AMID, kutija 659. *Traù, Protocollo delle particelle degli terreni.*

²⁷ DAS, AMID, kutija 659. *Traù, Protocollo delle particelle degli edifizj*; DAS, Arhiva Fanfogna-Garagnin (=AFG), Administracija (=Ads.) 15/IV; 8/II.

ladijanska vila za koju je projekte izradio Selva.²⁸ Zamišljena kao jezgra posjeda Garagninovih, u pomno planiranom krajoliku, vila nikada nije bila dovršena.²⁹ Izrasla je iz projekta kolonske kuće s prostorom za posjednika i obitelj težaka, postupnim dodavanjem dvaju volumena. Središnje krilo je u konačnici bilo namijenjeno potrebama zemljoposjednika, kao i dio prostorija u istočnom krilu. U nastavku istočnog krila su bile skladišne prostorije, štale, sobica za kočijaša i tkaonica. Sa zapada je bila predviđena blagovaonica i pripadno spremište (a pod njima vinski podrum), zatim ostava na sjeverozapadnom uglu, te kuhinja na zapadu. Potom je slijedila velika soba koja je služila kao blagovaonica za radnike-nadničare i za proizvodnju kruha te još jedna prostorija za proizvodnju rakije, štala s mlinom za masline i prostorija s tri tijeska i jednim mlinom. Posljednja prostorija u zapadnom krilu bila je planirana kao skladište za ulje i maslinovu kominu.³⁰ Tako su postupnom transformacijom projekta ukinute prostorije za smještaj obitelji kolona, pa se po svoj prilici radi toga Garagninovima ukazala potreba za projektima kuće za samu obitelj kolona. No prije negoli se upustimo u analizu tih Noaleovih arhitektonskih projekata za Garagninove, treba se ukratko upoznati s općom prostornom organizacijom oglednih ruralnih građevina Garagninovih, a to su tadašnje gospodarske građevine na području Veneta.

Organizacija gospodarskih građevina prema traktatu Francesca Milizije

Renesansni traktati definirali su norme prihvaćajući, ponajviše preko Vitruvija, pravila antike, i prilagođavajući ih suvremenim potrebama. Utjecali su potom i na klasicističke autore, koji su na sličan način izdavali knjige kako bi pružili modele za vlasnike i za arhitekta, a također i ponudili udžbenike, jer klasicizam je razdoblje institucionalizacije obrazovanja u arhitekturi.³¹ Među njima istaknuto mjesto zauzima Francesco Milizia (1725-1798), jedan od prvih teoretičara arhitekture, autor čija su literarna djela predstavljala zasigurno najutjecajnije podlogu za prihvaćanje klasicističkog arhitektonskog izraza u Italiji. Milizia je svoje ideje plasirao putem stroge kritike suvremene arhitekture, kojom je odredio jasne i pročišćene principe kompozicije, strukture i dekoracije te pomoću njih redefinirao arhitektonske tipove, oblikovanje javnoga prostora i pripadajuće arhitekture.³²

²⁸ Fani Celio-Cega - Ana Šverko, „Kuća obitelji Garagnin u Kaštel Starom“ u: *Zbornik III. kongresa hrvatskih povjesničara umjetnosti* (Zagreb, 25 - 27. studenoga 2010), članak u postupku objavljivanja.

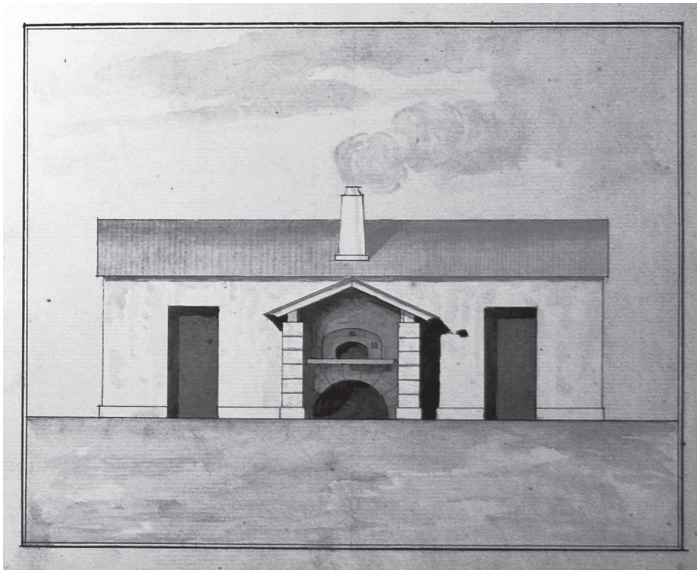
²⁹ Prema katastarskom prikazu iz 1830. (DAS, AMID, kutija 659, fog. VII) bio je tada podignut središnji volumen vile, zapadno gospodarsko krilo i zapadna ugaona kula.

³⁰ Vidi: Ana Šverko - Karin Šerman (bilj. 18), str. 346.

³¹ O edukaciji arhitekata u razdoblju klasicizma u Italiji i Europi vidi: *Marc J. Neveu* (bilj. 14), uvod, str. 2-37, Ulrich Pfammater, *The Making of the Modern Architect and Engineer. The Origins and Development of a Scientific and Industrially Oriented Education*, Basel/Boston/Berlin, Birkhäuser 2000.

³² O Miliziji vidi: Veronica Biermann, Alexander Grönert, Christoph Jobst, „Italy/Francesco Milizia

U knjizi *Principi di architettura civile* (Finale 1781), Milizia je diferencirao dva tipa građevina na imanju: *Case di delizia* – građevine namijenjene užitku zemljo-posjednika i *Case Rustiche* – gospodarske građevine. Pri opisivanju gospodarskih građevina na imanju, Francesco Milizia kaže: “[...] Što nas košta cjelinu i sve nje-ne dijelove postaviti u pravilnim proporcijama? Što nas košta pridodati sklad u rasporedu kuće, staja, golubarnika, vrtova, povrtnjaka, gumna, sjenika, lugova, ledara i svega ostaloga što čini jednu poljsku kuću? Sve će se činiti ljepšim. Ali, uglavnom bude da je sve to nedostojno oholog pogleda jednog arhitekta te biva prepušteno najpriprostijim zidarima [...]”³³ Kod Garagninovih nije bilo tako. Ne samo da su Antonija Noalea angažirali na projektima kuća za obitelj kolona, već su od Selve naručili čak i projekt kućice s peći, htijući da svaka arhitektura na posjedu bude skladna.³⁴

Slika 3. Projekt Giannantonija Selve za proširenje kućice s peći na imanju Garagninovih u Divuljama dodatkom dviju bočnih prostorija. (Državni arhiv u Splitu)

and Giovanni Battista Cipriani, *Architectural Theory: From the Renaissance to the Present / 89 Essays on 117 Treatises*, (ur. Bernd Evers, Christof Thoenes), Taschen 2003., str. 184-189.

³³ Francesco Milizia (bilj. 3), str. 215.

³⁴ U arhivu nalazimo pogled na južno (glavno) pročelje kućice s peći, a iz literature saznajemo za pogled s istoka i za tlocrt iste građevine. Pogled na građevinu se nalazi u DAS, AFG, Imovinski spisi (= Im. sp.), 4/IV, dok tlocrt nismo pronašli među arhivskom građom. Poznato je njegovo postojanje jer ga je uz kraći opis, nacrt glavnog pročelja i izvadak iz ugovora objavio Stanko Piplović (bilj. 12), str. 121, 123. Prva točka ugovora o gradnji, iz 1808. godine, potvrđuje Selvu kao autora ovoga projekta. Krajnje jednostavna prizemnica planirana je skladno i simetrično u detaljima i u cjelini.

Opisujući poljske, gospodarske kuće (*case rustiche*), Milizia na samom početku ističe da su namijenjene težacima i poljskim radovima te da se svojom jednostavnošću trebaju isticati po čistoći i udobnosti. Organizacijska shema podrazumijevala je grupiranje prostrane kuhinje s ognjištem i spavaćim sobama, dok su drugu cjelinu činile spremišta za poljoprivredne alate i proizvode te ostale gospodarske prostorije.

Na gornjem katu su po potrebi bile sobe koje su mogle služiti gospodaru i/ili kolonu, dok su u podrumu bili smješteni vinski podrumi i skladišta za ulje. Vinski su podrumi trebali biti okrenuti prema sjeveru, da se vino na suncu ne bi zamutilo, hlapilo i kvarilo. I skladišta za ulje su trebala biti u sjeni kako bi se ulje održalo bistrim.

Pod krovom se mogao nalaziti i sjenik (ambar), ako su zidovi bili dovoljno snažne konstrukcije. Da bi se zaštitilo od uši, žitnih žižaka i ostalih štetnih kukaca, žito je trebalo biti smješteno na hladnom, prozračnom i suhom mjestu, pa je stoga prostorija bila mračna, s otvorima u dnu i u vrhu zida radi izmjene i strujanja zraka. Za dugo održavanje zdravog žita koristile su se, pak, zagrijane prostorije (*stufe*).³⁵

Kuća je mogla imati žitnice i iza štala, organizirane oko prostranog dvorišta uokvirenog galerijom sa stupovima na dva kata; donje galerije su služile kao zaklon za kočije i sitnu stoku po velikim hladnoćama, dok su gornje bile predviđene za držanje slame. Posred takvog dvorišta Milizia je preporučio fontanu ili bunar, s nekoliko korita; nagib je trebao osigurati da se ni kap vode ne zadržava u kaldrmi kako bi ostajala što čistijom.

Staje su trebale biti okrenute na istok, daleko od ognjišta i vatre kako goveda ne bi postala čekinjava. Širina staja trebala je biti između 10 i 15 stopa, a dužina tolika da svaki par životinja zauzima najmanje 7 stopa.

Na dvama uglovima dvorišta nasuprot kuće Milizia je preporučio podizanje dviju malih kula s golubarnicima. Njihova je visina trebala biti ograničena, kako golubovima ne bi bilo otežano donošenje hrane mladima. Preporučeni omjer je bila visina od dva do četiri puta širine tornja. Veličina te prostorije trebala je biti prosječna, promjera od 16 do 24 stope – jer, ako je premala, ljeti bi unutra bilo

³⁵ Iskustvo je pokazalo, iznosi Milizia, da se čak i bez *stufa* žito može dugotrajno očuvati u žitnici ako se sagradi konstrukcija npr. 40 stopa visine, 139 dužine i 70 širine. Pod se podijeli na 40 dijelova, svaki veličine 2 stope i 9 unci kvadratnih. Taj se raster potom pregradi okomitim zidovima da se dobije 40 „bunara“, od kojih je svaki mogao primiti veliku količinu žita. Cijela konstrukcija je trebala imati dvostruki vanjski zid i po sredini biti razdijeljena uzdužnim prolazom, kako bi se oko dva zida koji zatvaraju bunare dobili prolazi za dovoz žita. Četiri bunara bi bila po širini, te po dva sa svake strane središnjeg prolaza. Sve zajedno trebalo je biti natkriveno krovom koji bi štitiio otvore nad bunarima koji su se, kao i donji otvori kroz koje se žito vadilo, trebali zatvarati kamenom izrezanim točno prema veličini otvora. Unutrašnji zidovi bunara trebali su biti ožbukani i oblijepljeni slamom, kako bi zid bio izoliran. Francesco Milizia (bilj. 3), str. 213.

prevruće, a ako je prevelika, zimi bi pticama bilo hladno. Upravo je takve kule predložio Selva u projektima za vilu Garagninovich u Divuljama.³⁶

Iza dvorišta je Milizia preporučao voćnjak ili vrt bogat plodovima za jednostavnu i zdravu prehranu kolona. Ulaz u vrt je trebao stajati nasuprot glavnom ulazu u kuću, kako bi se istaknuli i vrt i sama kuća. Poljska kuća imala je prikladan položaj u blizini gospodareve - udaljena zbog vlage i neugodnih mirisa, ali nadohvat ruke po potrebi, a također i zbog prostorne kompozicije, kako bi cjelina pružala funkcionalni i estetski sklad. Elemente organizacijske sheme koju opisuje Milizia prepoznajemo na svim projektima gospodarskih kuća koje nalazimo u arhivi Garagninovich.

Noaleove kuće za težake: klasicistička arhitektura, renesansni model i tradicija Veneta

U arhivi Garagninovich nalazimo nacрте za tri veće kolonske kuće i tri projekta skromnijih gospodarskih građevina koje čine kuhinja s ognjištem, sobe i spremišta za vino u prizemlju te sjenik u potkrovlju.³⁷ Ti su različiti modeli omogućavali velik broj kombinacija, ovisno o veličini i potrebama imanja. Jedan od projekata skromnijih gospodarskih građevina sličnog programa nosi naslov *Casa per pisnenti*, dok druge dvije varijante potpisuje Antonio Noale.³⁸ Osim navedenih, pretežno stambenih sadržaja, obje Noaleove kuće uključuju gospodarski portik i štalu unutar istog volumena. U oba slučaja štale su udaljene od kuhinje, baš kako to preporuča Milizia, a spremište za vino orijentirano prema sjeveru. Na katu su sigurno bili sjenici, a možda i još koja prostorija.³⁹ Linije kretanja jasno odvajaju stambene od gospodarskih prostorija. Drveno dvostrešno krovništvo pokriveno crijepom ima istaknutu strehu s vidljivim gredama. U prvoj varijanti se kao integralni dijelovi osnovnog volumena pojavljuju peć, svinjac i kokošinjac, dok su u drugoj varijanti ti sadržaji izdvojeni unutar posebnog volumena. Treća dimenzija ukazuje na daljnju promišljenost tlocrtnog rasporeda.

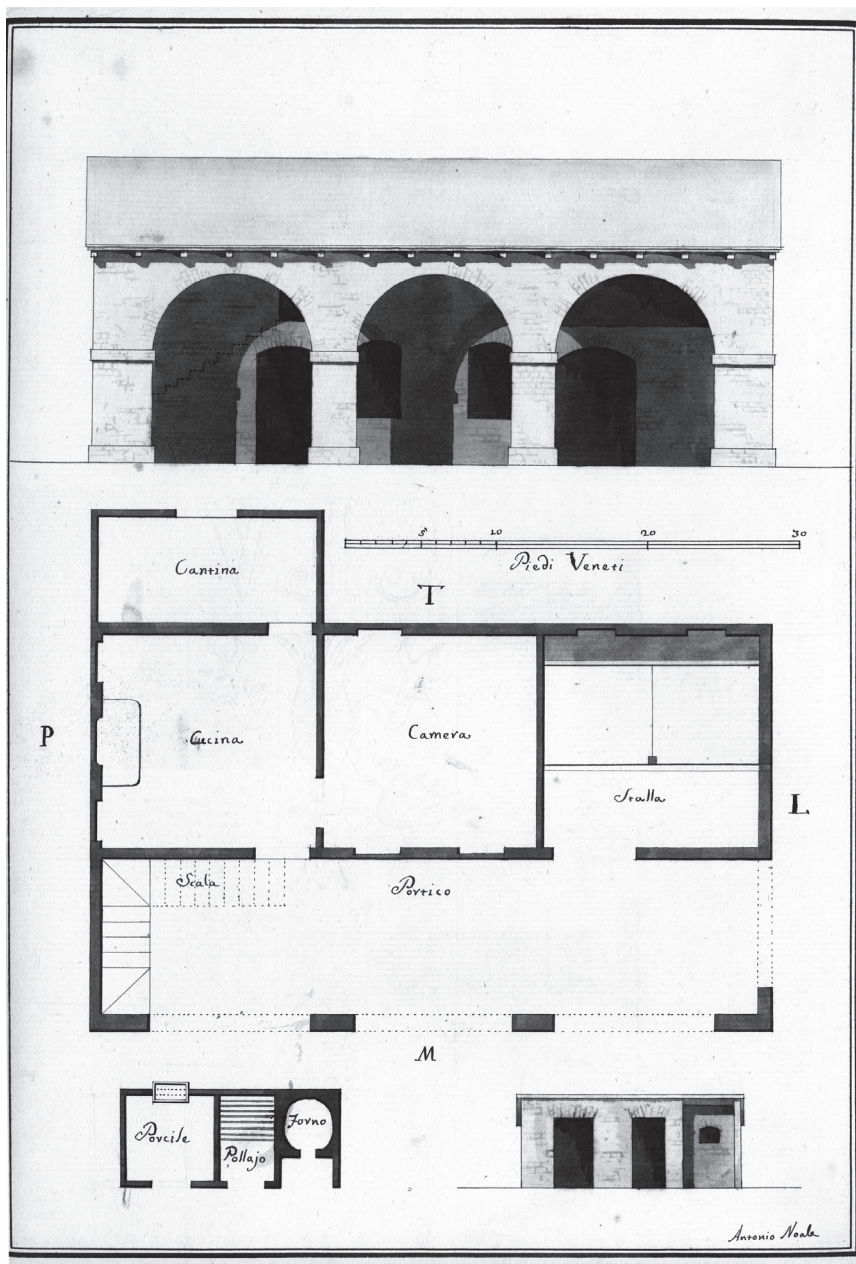
Noaleove građevine, maksimalno reduciranog sadržaja, predstavljaju varijante tradicijske arhitekture sofisticirane primjenom klasičnih kanona. Tako je Noale postavio sve otvore slijedom zakona simetrije, a na pročelju male kolonske kuće predvidio čak i slijepi lučni otvor kako bi zrcalio susjednu konturu otvora gospodarskog trijema. Stubišta je u oba slučaja tretirao kao ekstenziju debljine

³⁶ Vidi: Ana Šverko - Karin Šerman (bilj. 18)

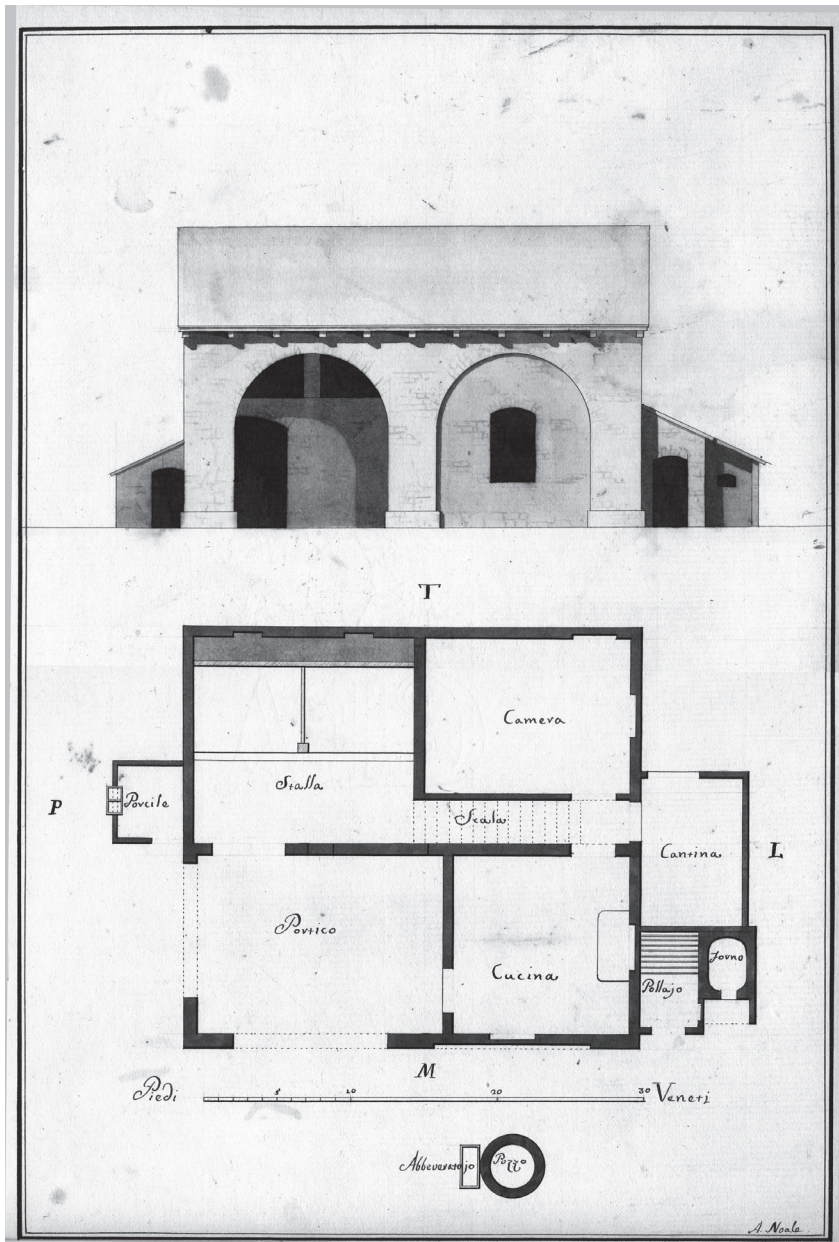
³⁷ Od navedenih građevina ranije je objavljena i analizirana Selvina veća kolonska kuća, vidi: Ana Šverko - Karin Šerman (bilj. 18). Ovdje se bavimo dvjema Noaleovim malim kolonskim kućama, a objavu i analizu preostala tri primjera najavljujem kao neposredan nastavak ovoga rada.

³⁸ Muzej grada Trogira, Fond Fanfogna-Garagnin (=MGT, FGF), sign. 399a/42 i 399a/99.

³⁹ Na sjenike upućuju otvori na katu koji se vide u drugom planu na nacrtima pročelja. O prostornoj organizaciji ovakvih autonomnih jedinica vidi: Claudio Lazzaro (bilj. 6), str. 360.

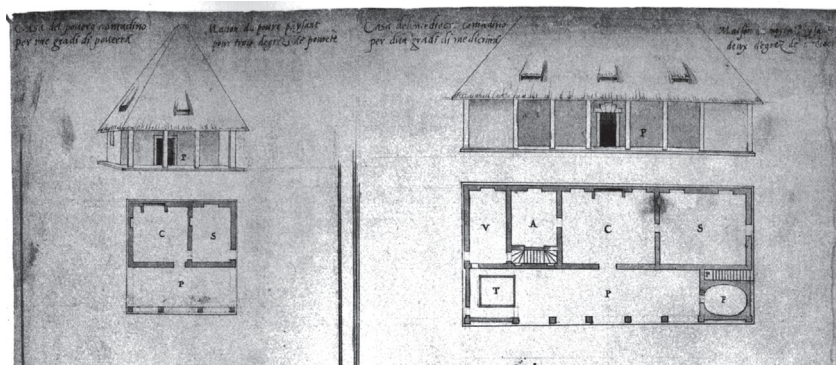
Slika 4. Projekt Antonija Noalea za kolonsku kuću s portikom duž pročelja. Peć, svinjac i kokošinjac odvojeni su unutar zasebnog volumena. (Muzej grada Trogira)

Slika 5. Projekt Antonija Noalea za manju kolonsku kuću. Sve su prostorije integrirane unutar istog volumena. Tločno je naznačen bunar s pojilištem. Garagninovi su planirali izvedbu ove Noaleove varijante. (Muzej grada Trogira)

zida, racionalno iskoristivši prostor ispod stuba za smještaj prolaza i poštujući pri tom os simetrije pročelja. Odabranu varijantu Noaleovog projekta sugerira nam zabilješka Luke Garagnina, pod naslovom *Casa Colonica Picciola Intiera*, čiji sadržaj i navedene dimenzije u potpunosti odgovaraju njegovu prijedlogu manje i kompaktne kolonske kuće.⁴⁰ Interakcija tradicijske arhitekture s renesansnim modelom u ovom najjednostavnijem obliku nije manje harmonična nego kod velike kolonske kuće ili vile.

Andrea Palladio vernakularnu arhitekturu u svom glasovitom traktatu iz 1570. godine niti ne spominje, iako koristi njezine klasicizirane elemente u projektima gospodarskih vila.⁴¹ Četvrt stoljeća ranije, u šestoj (neobjavljenoj) knjizi svoga traktata, sačuvanoj u rukopisu, Sebastiano Serlio stambenu arhitekturu predstavlja u dvije kategorije: seoske i gradske građevine te, za razliku od Palladija, u svakoj kategoriji obuhvaća čitav socijalni spektar, od skromnih ruralnih nastambi do raskošnih vila, odnosno od najmanjih urbanih stambenih jedinica do kraljevskih palača.⁴² No skromne ruralne nastambe iz Serlijeva traktata evidentno nisu bile predviđene za projektni zadatak nekog arhitekta.

Slika 6. S. Serlio: *Casa del povero contadino*; *Casa del mediocre contadino* (iz manuskripta VI. knjige: O stambenoj arhitekturi, 16. st.; Avery Library, Columbia University)

⁴⁰ DAS, AFG, Im. sp. 4/IV: *Casa Colonica Picciola Intiera* / Altezza della Fabbrica almeno piedi 8 / Lunghezza interna circa p. 32.8 / Larghezza p. 28, cioè portico p. 14, e / stalla p. 13, tressa di muro p. 1: / Camera p. 11, scalla p. 3 tressa p. 1, e / Cucina p. 14: Dalla stalla si monta alla soffitta. / Lunghezza p. 32.8, cioè portico e stalla / per 6 bestie p. 19.8, cucina e camara / piedi 13 / Il tetto è sostenuto da 9 cadene alla / distanza di p. 3, se i legni sono di onzie 4 / Passi di muri esterni con due frontispic- / cj (passi) 88: Detti di interni (passi) 17: / Per la Cantina, Forno, Polajo, e Porcile 10: / il muro che sostiene lo sporto sarà alto /

⁴¹ Andrea Palladio, *Quattro libri dell'architettura*, Venecija 1570.

⁴² Vidi: Sebastiano Serlio: *On domestic architecture*, ur. Myra Nan Rosenfeld, New York, 1996. Podjela na urbano i ruralno nije bila tipična za talijansku renesansu, već je bila venecijanski fenomen. Dok su bogati posjednici iz Rima, Firenze ili Milana na manjim imanjima gradili raskošne vile za odmor u okruženju formalnih vrtova, gotovo sva imanja na području Veneta, s vilom ili posve malom ruralnom građevinom, su bila poljoprivredna gospodarstva (predgovor: James S. Ackerman, str. 12, 13).

Na Serlijevim modelima ruralnih građevina primjećujemo karakterističan otvoreni trijem koji je i Palladio redovito primjenjivao na gospodarskim krilima svojih vila. Dalmatinska vernakularna tradicija ne poznaje takav natkriveni prostor, koji se pak ističe na Noaleovim prijedlozima za Garagninove. Ishodište za tip gospodarskih građevina s otvorenim trijemom - *barchessa*, nalazi se u lokalnoj tradiciji Veneta prije Serlija i Palladija, a u renesansi je započelo klasiciziranje postojećih ruralnih tipova građevina za potrebe oblikovanja gospodskih vila. Tako tradicionalni dugački portik, arhitektonski element koji omogućuje postupno povezuivanje građevine s okolišem, u funkciji zaštite ljudi, životinja i proizvoda gospodarstva te spremišta za alat, postaje integralni dio vile.⁴³

Noale je Palladijevu interpretaciju tradicionalnih kuća za težake, građevina koje je Milizia ironično smatrao „nedostojnima oholog pogleda jednog arhitekta“, izdvojio iz konteksta vile kao zasebnu arhitektonsku jedinicu. Kolonska kuća, oblikovno i funkcionalno krajnje racionalizirana, temeljena na tradicijskom graditeljstvu Veneta, Noaleovom je intervencijom zadobila profinjenu auru klasične naobrazbe. Ona je istovremeno i slika ekonomsko-političkih reformi Dalmacije, kojima je težio Luka Garagnin.

Jednostavnost Noaleove kolonske kuće pristaje Garagninovu opisu težaka za kojega je građena: „[...] Na selu običaji moraju biti jednostavni, zamisli umjerene, a želje još skromnije. Poljoprivreda ne zahtijeva veliku živahnost, ali zato traži stoičku strpljivost, veliku ustrajnost i neumoran rad. Ona više ljubi ograničene umove nego rijetku darovitost, male namisli nego velike ciljeve; draži su joj umjerenost, štedljivost i gospodarstvo od svega velikog i visokog. [...]“⁴⁴

Noaleova arhitektura za Garagninove u punom smislu potvrđuje i sintagmu Lionella Venturija „*orgoglio della modestia*“ koja ukazuje na prihvaćanje skromne vernakularne arhitekture kao izvora inspiracije. Kreativni dijalog između ruralnih formi i suvremenog arhitektonskog izraza karakterističan je za Italiju kako prije razdoblja klasicizma, tako i u kasnijim razdobljima. Vernakularno će graditeljstvo biti jedno od ključnih vrela talijanske moderne arhitekture i urbanizma, a njegove su pouke i danas aktualne.⁴⁵

⁴³ Otvoreni trijem, a često i kule s golubarnicima, pojavljuju se u najranijim primjerima ruralnih kuća na području Veneta. Kule s golubarnicima izvorno su imale obrambeni značaj, a s vremenom su postale element toposa. Naime, venecijanski je Senat 30. lipnja 1520. donio odluku o eksproprijaciji svih kula na venecijanskoj *terrafermi*, pa su ih vlasnici, da bi izbjegli izvlaštenje, maskirali u golubarnike tako da po potrebi lako ponovno zadobiju svoju obrambenu ulogu, vidi: Martin Kubelik (bilj. 9), str. 92-99. Vidi i: James S. Acherman, „The Villa as Paradigm“, *Perspecta*, Vol. 22, *Paradigms of Architecture*, 1986., str. 10-31; Nada Grujić, „Ljetnikovac Vice Stjepovića-Skočibuhe kod Tri crkve u Dubrovniku / Ishodište arhitektonskog tipa“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 12-13, Zagreb, 1988-89., str. 220-222.

⁴⁴ Ivan Luka Garagnin (bilj. 1), str. 125.

⁴⁵ Lionello Venturi, „Per la nuova architettura“ u: *Casabella* 6 (1), 1933, str. 2-3, uvodi sintagmu Or-

Zaključak

U klasicizmu su arhitektonske forme prvenstveno nositelji poruke koja nadilazi povijesno-društvene i kulturno-umjetničke, a također i vremenske granice. Tako su neopaladijanske vile sasvim prirodno mogle stajati u Engleskoj, kako bi njihove čiste geometrijske proporcije i forme, te jednolične svijetle površine simbolizirale novi početak i izražavale profinjeni kontrast idiličnom krajoliku.⁴⁶ S istom je slobodom Luka Garagnin podizao neopaladijansku vilu i gospodarske građevine karakteristične za prostor Veneta na rubu kaštelanskog polja.

Luka Garagnin nije sanjao o tome da je Dalmacija Veneto, već mu je kulturna klima vremena u kojemu je živio dopustila da utopiju ostvaruje bez predrasuda, da bira bez ograničenja. Angažirao je vrhunske arhitekta, njegova obitelj je posjedovala najljepša imanja, a sam Luka Garagnin je imao viziju da ih pretvori u ishodišta reforme u fiziokratskom duhu.

Realnost je imala drugačiji tijek. Teškoće u realizaciji planova prisilile su Garagninove da ulogu kuće za obitelj poljoprivrednika na imanju u Divuljama preuzme kućica nastala dodatkom dviju soba postojećoj peći, prema Selvinu projektu. O tome svjedoče Lukina pisma bratu Dominiku. „Pišem vam ovako u brzini da vam potvrdim primitak vašeg pisma od 5. ovog mjeseca i zaželim vam svima zdravlje“, piše Luka iz Trogira bratu u Dubrovnik 12. lipnja 1811., te nastavlja: „ako je seljanin Alexich zadovoljan kućicom s peći, mogu ga primiti u Divuljama, budući da još barem ovu godinu nisam u mogućnosti izgraditi neku drugu.“⁴⁷ No po svemu sudeći druga kolonska kuća nije niti kasnije bila izgrađena.⁴⁸

---

goglio della modestia. Za lajtmotiv i za sam naslov knjige uzima je Michelangelo Sabatino, *Pride in modesty: modernist architecture and the vernacular tradition in Italy* (Toronto 2010), u kojoj izdvaja preuzimanje iste formulacije kontroverznog predstavnika talijanskog racionalizma u arhitekturi Giuseppa Pagana, koji je objavljivanjem svoje posljednje građevine u časopisu *Domus* 177 (1942), poznate kao *una casetta in legno* u gradiću Viggiù pokraj Milana postavio kao uzor anonimnog graditelja obične funkcionalne vernakularne arhitekture. Sabatino navodi i srodan citat iz knjige Robert Venturi - Denise Scott Brown - Steven Izenour, *Learning from Las Vegas*, 1972. str. 134, 143: „The Italian landscape has always harmonized the vulgar and the Vitruvian: the *contorni* around the *duomo*, the *potiere's* laundry across the *padrone's portone*, supercortemaggiore against the Romanesque apse.“

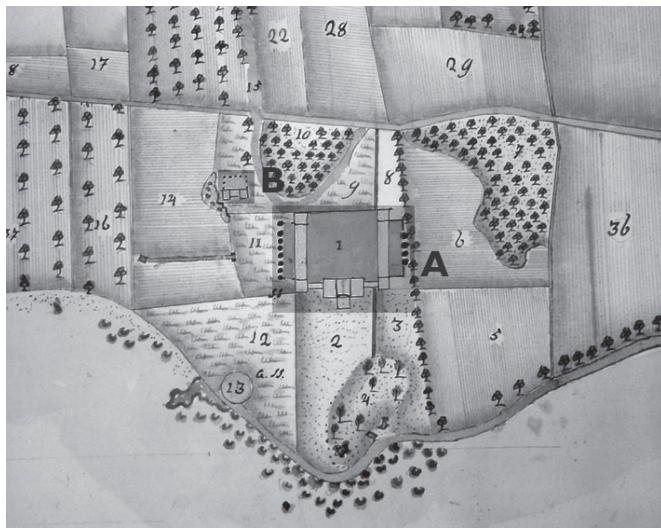
⁴⁶ John Harris, „English neo-Palladian episode and its connections with Visentini in Venice“, *Architectural History* 27, 1984, str. 231-240.

⁴⁷ Ljerka Šimunković - Nataša Bajić - Žarko/Miroslav Rožman, „Pisma Ivana Luke Garagnina bratu Dominiku 1806.-1814.“ u: *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* 22, Split 2008-09., str. 221-223, 227, 232-235, 238. Luka potom javlja bratu da je priredio ugovor s Aleksićem prema modelu ugovora sklopljenih s drugim obrađivačima obiteljskih imanja, kao što su Rosati, Borsa i Seghachiani u Planom. U pismu od 27. srpnja iste godine saznajemo razlog Aleksićeva dolaska: „Sa zadovoljstvom sam saznao“, piše Luka bratu, „da je seljanin Alexich prihvatio prijedlog te se nadam da će brzo doći, kako bi se što prije bar malo uredio nažalost nesretni posjed u Divuljama“. Dana 7. kolovoza obitelj Aleksić je došla u Trogir.

⁴⁸ Na to upućuje katastarski upisnik građevina, jer dimenzije i tlocrtna forma Noaleovih kolonskih kuća ne odgovaraju niti jednoj građevini zabilježenoj u vlasništvu Garagninovih.

U arhitektonskom smislu Noaleovi projekti za Garagninove mogu se činiti malo važnima iz današnje perspektive. Izgledaju kao autonomni dijelovi *barchessa* Palladijevih vila, no bez antologijskog prinosa kakav su arhitekturi pružili velikani poput Claude-Nicolasa Ledouxa.⁴⁹ Ali izražavaju jednak prosvijećeni stav. Ledoux je u knjizi *L'Architecture considerée sous le rapport de l'art, des moeurs et de la legislation* (1804) na zasadama Kantove filozofije i teorija Jean-Jacquesa Rousseaua artikulirao novu ulogu arhitekta, kao onoga koji, oslobođen predrasuda, arhitekturu vrednuje prema iskazu karaktera građevine - jer takva arhitektura pročišćava i unaprjeđuje socijalni sustav.⁵⁰ Kuća bogataša i kuća siromaha za Ledouxu postaju jednakovrijedni zadaci: „Umjetnik ne može uvijek obuzimati oko gigantskim proporcijama; ali istinski Arhitekt neće biti umjetnikom ništa manje kada projektira kolibu za drvosječu.“⁵¹

Ledoux je svoje ideje razvio u spomenutoj knjizi opisujući idealni grad Chaux, u kojemu je jednakom pažnjom projektirao sve građevine.⁵² Svaki crtež (grafiku) popratio je tekstualnim obrazloženjem. Njegovu filozofiju arhitekture simbolizira grafika pod nazivom Zaklon za siromaha

Slika 7. Središnji dio imanja u Divuljama na planu kojeg je početkom 19. stoljeća izradio mjernik i botaničar Ivan Miotto.

Označena je središnja gospodarsko-ladanjska vila (A) i stambeno-gospodarska težačka kućica s peći, koja je preuzela ulogu male kolonske kuće (B). Za obje je građevine projekte izradio čuveni venecijanski arhitekt Giannantonio Selva.

(Muzej grada Trogira)

⁴⁹ O Ledouxu vidi: Anthony Vidler, „The Ledoux Effect: Emil Kaufmann and the Claims of Kantian Autonomy“ u: *Perspecta* 33, 2002., str. 16-29.

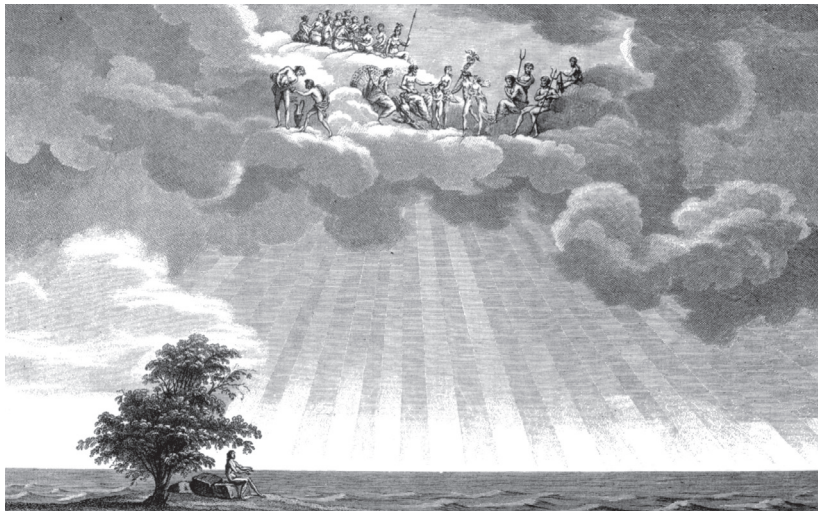
⁵⁰ Kenneth Frampton, „Louis Kahn and the French Connection“ u: *Oppositions*, 22 (1980)

⁵¹ Claude-Nicolas Ledoux, *L'Architecture considerée sous le rapport de l'art...*, Paris 1804.: „[...] L'artiste ne peut pas toujours offrir aux yeux ces proportions gigantesques qui en imposent; mais s'il est véritablement Architecte, il ne cessera pas de l'être, en construisant la maison du bucheron. [...]“

⁵² Hanno-Walter Kruft, *A history of architectural theory: from Vitruvius to the present*, New York 1994., str. 162-165.

(*L'abri du pauvre*), na kojoj nema očevidne građevine, ali svi elementi koji označavaju njezin smisao su prisutni: nag čovjek sjedi uz obalu, na stijeni, pored stabla, obasjan suncem, a s oblaka ga promatraju antički bogovi.⁵³ Slika prikazuje ideal koji arhitektura treba ostvariti, a to su sigurnost čovjeka i njegovo zajedništvo s prirodom. Pri tom je čisti jezik antičke arhitekture za Ledouxa predstavljao sredstvo za arhitektonsku interpretaciju prostornih zakona proizišlih iz potreba čovjeka i pojavnosti prirode, bez obzira na mjerilo građevine.

Noaleova arhitektonska jedinica je u mjerilu reducirana na osnovne prostori-je, ali njezin je karakter izražen i namjena u potpunosti ispunjena. Takav pristup, u kojemu je svaki arhitektonski zadatak jednako vrijedan, prepoznajemo u Ledouxovoj misli kojom u spomenutoj knjizi završava opis zaklona za siromaha: “[...] Vidjet će se da su ovdje siromahu zadovoljene sve njegove potrebe, kao da je bogat; vidjet će se da je lišen samo suvišnoga: da čovjek kakav jest zauzima tako malo prostora. Uzalud mu veličina, jer ne može odjednom ispuniti beskrajnu prazninu svemira. Na kakvom god položaju bio, nije na njemu da se nadmeće s prirodom. Na umjetnosti je da njegove potrebe podredi njegovim mogućnostima, da im da pravu mjeru; to je blagodat koja umjetnost čini općim dobrom.”⁵⁴

Slika 8. C.N. Ledoux: *L'abri du pauvre*, u: *L'Architecture considérée sous le rapport de l'art, des moeurs et de la législation* (Paris 1804)

⁵³ Claude-Nicolas Ledoux (bilj. 51), pl. 33.

⁵⁴ Claude-Nicolas Ledoux (bilj. 51), str. 116: „[...] On verra qu'ici le pauvre a ses besoins satisfaits comme le riche; on verra qu'il n'est pauvre que du superflu: que l'homme, tel qu'il soit, n'occupe qu'un petit espace: il a beau être grand, il ne remplit pas à la fois le vuide immense de l'univers. Dans quelque situation qu'il soit, ce n'est pas à lui de revaliser avec la nature, c'est à l'art de soumettre ses besoins à ses possibilités ; c'est à l'art de les soumettre à la proportion; c'est un bienfait qu'il rend commun à tous. [...]”

Summary

ARCHITECTURAL PROJECTS OF ANTONIO NOALE FOR THE GARAGNIN FAMILY IN TROGIR: POOR HOUSE AS A PROJECT TASK

Trogir, one of the most beautiful cities in Croatia, listed by UNESCO as the World Heritage Site, was at the turn of the 18th century, within the borders of the Kingdom of Dalmatia, under Austrian government only to be annexed to the Kingdom of Italy in 1805 by the Treaty of Pressburg when Napoleon gained Dalmatia.

Around 1800, the Trogir family Garagnin instigated the organisation of family properties in Trogir's surroundings, in conformity with the European physiocratic practice of the time. In order to construct buildings at their properties, they hired renowned Italian architects. Garagnin's requests ranged from aristocratic villas to *pisnente* houses – those were the peasants who had no rights, land or property (*pisnente = poco più che niente*).

Giovanni Luca Garagnin (1764 - 1841), a renowned physiocrat from the family of Trogir aristocrats and intellectuals originating from Venice, had a vision for the underdeveloped province of Dalmatia to base its prosperity on a strong and modern agriculture. In his book *Economic and political meditations on Dalmatia* (Zadar 1806), he offered ideas for the law reform in order to improve agricultural land tenures and agricultural productivity. He also wanted to organise family properties and form exemplary properties which would express his enlightening horizon and physiocratic attitude. The family kept its strong ties with Italy through social and business relations. Therefore G. L. Garagnin chose Italian properties as role models for economic politics, agriculture and architecture.

G. L. Garagnin saw uniting of the dispersed properties and constructing farm buildings as key steps in the process of establishing the modern agriculture. In order to erect adequate buildings of various types on the properties, he hired renowned Italian architects of Neoclassicism; among which Giannantonio Selva (1751 – 1819) from Venice and his follower Antonio Noale (1776 - 1837) from Padova. The Garagnins requested from Noale several projects of *casa colonica*, small houses for tenant-farmers who cultivated the fields of landowners and then shared the profit according to previous agreements. Those were modest houses like *pisnente* houses, but shaped according to universal classical canons. The article is based on Noale's projects for the Garagnins, which simultaneously represent his only known engagement on the Croatian side of the Adriatic coast.

The organisation of farm buildings in Noale's projects for the Garagnins is analysed through the tractate of Francesco Milizia *Principi di architettura civile* (Finale 1781), the author whose literary achievements unequivocally presented

the most influential foundation for the acceptance of the neoclassical architectural expression in Italy. Describing farm buildings erected on different properties, Francesco Milizia emphasises that the construction of such buildings was usually given to plain masons and rarely to skilled architects, which makes Noale's engagement all the more important.

Noale based his Dalmatian *casa colonica* both structurally and functionally on traditional Venetian architecture, but these buildings acquired a sophisticated aura of classical education through his interpretation of Renaissance models.

In architectural sense, Noale's projects for the Garagnins do not seem that much important from today's perspective. They look like independent parts of agricultural wings of Palladio's villas (*barchessa*), without the architectural contribution of great architects like Claude-Nicolas Ledoux. However, they express an equally enlightened attitude. Ledoux in his book *L'Architecture considérée sous le rapport de l'art, des mœurs et de la législation* (Paris 1804), based on philosophy of Immanuel Kant and theories of Jean-Jacques Rousseau, articulated a new role of the architect – as one who values architecture according to the expression of the character of the building, because such architecture purifies and improves the social system. The house of the rich and the house of the poor present an equally valuable task for Ledoux. The article emphasises the enlightening attitude according to which, for the first time in the history of architecture, all project tasks become equally valuable. The quality of architecture is evaluated by appropriateness and recognisability of the building character.

Keywords: Antonio Noale; Giovanni Luca Garagnin; Francesco Milizia; Claude-Nicolas Ledoux; physiocratism; Neoclassicism; *casa colonica*; Trogir

